

УДК 376-056.34:616.896

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2023.38.11868>

ЗДОБУТТЯ ТРУДОВИХ НАВИЧОК ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Святослав Слободян

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, UA-79005
svyatoslav.slobodyan@lnu.edu.ua*

Розкрито специфіку соціальної адаптації та здобуття трудових навичок у осіб з розладами аутистичного спектра (РАС). Зазначено, що формування соціально-трудова навичок у осіб із аутистичним спектром є, насамперед, проблемою соціально-педагогічного та психологічного характеру, яка потребує практичного вивчення та вирішення. Зазначено, що розлади аутистичного спектра (РАС) мають особливі поведінкові стани, до яких належать аутизм, синдром Аспергера та порушення психічного розвитку. Ці розлади пов'язані з порушеннями функціонування головного мозку, наслідком яких є як брак або обмеження на рівні соціальної комунікації, так і проблеми з вираженням емоційного стану на рівні міркувань, рефлексії. Окремлено особливості та форми комунікації осіб зі спектром аутизму. Подано програми та методи, на меті яких є покращення та розвиток соціально-комунікативної взаємодії осіб зі спектром аутизму. Зазначено, що підготовка фахівця-асистента вчителя/майстра щодо супроводу осіб аутистичного спектра повинні містити в собі декілька аспектів: теоретичні знання про аутизм; знання діагностичного інструментарію; психологічні та педагогічні навички; вміння адаптувати навколишнє середовище до індивідуальних потреб особи з аутистичним спектром; адаптованість навчально-розвиваючих методів та програм до індивідуальних особливостей особи з аутистичним спектром. Розкрито особливості соціальної комунікації, її значення розвитку та здобуття трудових навичок у осіб з аутистичним спектром. Зазначено, що робота з особами аутистичного спектра демонструє комплексну співпрацю із залученням різних фахівців (спеціальних психологів, дефектологів, педагогів, корекційних педагогів, соціальних працівників), праця яких спрямована на досягнення позитивної динаміки у розвитку людини з аутистичним спектром та її соціалізації і набуття трудових навичок.

Ключові слова: Програми та методи праці з особами аутистичного спектра, аутизм, розлади аутистичного спектра, супровід, асистент майстра/вчителя, комунікація, адаптація, соціальна взаємодія, трудові навички.

За оцінками ВООЗ та ООН, людина із 160 має будь-який із розладів аутистичного спектра. У світі налічується близько 70 млн осіб із розладами аутистичного спектра (РАС).

В Україні з 2008 по 2013 рік, за даними МОЗ України, захворюваність на розлади зі спектра аутизму зросла в 3,8 раза з 2,4 до 9,1 на 100 тис. населення [1].

Статистичні дані по всьому світу, зокрема в Україні, демонструють тенденцію до збільшення кількості людей із РАС, що підвищує актуальність пошуку ефективних програм та методик роботи з особами із РАС. Розлади аутистичного спектра починаються у дитинстві, проте зберігаються у підлітковому і дорослому віці.

Насамперед, ми повинні усвідомити, що аутизм не лікується, аутизм потрібно прийняти! Немає ліків від аутизму – терапія, реабілітація, підтримка розвитку, головне, розуміти, що таке аутизм і як функціонують люди з аутизмом.

Здобуття трудових навичок осіб з порушеннями розвитку аутистичного спектра зосереджується на вивченні трудової інтеграції осіб з аутизмом та методів, які можуть бути застосовані для покращення їхніх трудових навичок і можливостей зайнятості. Люди з аутизмом часто мають проблеми з соціальною взаємодією та комунікацією, що може ускладнювати їхню трудову інтеграцію.

Одним з головних завдань є вивчення підходів та методів, які можуть допомогти людям з аутизмом у здобутті трудових навичок та інтегруватися в робоче середовище. Це можуть бути програми навчання, які розвивають навички соціальної взаємодії та комунікації, тренінги з розвитку навичок самообслуговування, навчання практичних навичок, що можуть бути застосовані в майбутньому у трудовій діяльності (складання, прибирання, готування тощо), формування індивідуальних планів навчання та інші підходи [2].

Також важливим аспектом є розробка програм підтримки після завершення освіти, що дає можливість людям з аутизмом підтримувати та розвивати свої навички на робочому місці. Ці програми можуть включати підтримку у взаємодії з колегами та розвиток професійних навичок, потрібних для підтримання робочої продуктивності.

Аутизм впливає на здатність людини розуміти та інтерпретувати невербальну поведінку, мотивацію та очікування інших. Помітним симптомом є невизначення зорового контакту з іншими людьми або швидкоплинний тривалий погляд на когось.

Люди із розладами аутистичного спектра (РАС) також можуть спілкуватися нетрадиційними способами, що ще більше ускладнює наведення та підтримку соціальних стосунків з людьми, які не знають про їхні проблеми. Їм потрібно навчитися соціальних навичок, як інші вивчають іноземну мову. Простежується, що деякі люди з аутизмом дотримуються

певних ритуалів, наприклад, фіксоване місце за столом, один тип одягу, повторювані рухи тощо [3].

В Україні особам із розладами аутистичного спектра поки що ставлять різні діагнози: дитячий аутизм, аутистичними рисами, синдром Аспергера, нетиповий аутизм, затримка психологічного та мовленнєвого розвитку. Водночас в Європейському союзі та Сполучених Штатах, де активно досліджують аутизм, уже відмовилися від поділу на різновиди та використовують один термін – розлад аутистичного спектра. Усе частіше аутизм називають не вадою чи хворобою, а особливістю розвитку, що акцентує увагу на необхідності формування в особі з аутистичним спектром насамперед навичок соціальної взаємодії, що сприяють пом'якшенню труднощів соціалізації та інтеграції в соціум. Сьогодні все більше в європейських країнах та у США використовують термін до людей з аутистичним спектром – особи з підвищеними потребами. Термін люди з особливими потребами не використовують.

Поділ на високо- і низькофункціональний аутизм теж є застарілим, адже в кожному випадку розвиток людини з аутизмом індивідуальний. Деякі люди з тяжкою формою аутизму можуть у дорослому віці мати повноцінне життя без сторонньої допомоги [4].

Передусім треба навчитися розуміти та взаємодіяти з людьми аутистичного спектра, це вигідно й корисно для кожного з нас.

Ось декілька правил, які можуть бути допоміжними у спілкуванні з людьми аутистичного спектра:

1. Не ігноруйте. Вам може здатися, що людина не чує вас, не зауважила вас чи взагалі нічого не розуміє. Не варто робити передчасних висновків. Як із будь-якою іншою людиною, так само варто вітатися й не говорити в третій особі про людину поряд.

2. Говорити короткими простими реченнями. Вербальне спілкування зазвичай не так просто сприймають люди із візуальним мисленням. Варто будувати прості односкладні речення, без зайвих слів та епітетів. У спілкуванні іноді краще робити довші паузи, очікуючи відповіді.

3. Незвична поведінка – найчастіше метод саморегуляції нервової системи. Якщо людина із РАС розхитується, махає руками, вигукує звуки чи робить щось, не зважайте. Це потрібно для того, щоб зменшити в собі тривожність.

4. Тримайте м'який фокус. Не шукайте зорового контакту з особами аутистичного спектра, бо це посилює їхню тривожність. Під час спілкування з особами з аутистичним спектром варто дивитись у середню частину чола людини [5].

5. Якщо виникає враження, що з людиною аутистичного спектра неможливо налагодити контакт, то потрібно не втрачати надію та

продовжувати спостереження, вивчаючи слабкі та сильні сторони комунікації людини із РАС та підлаштуватись під її особливості.

Важливо знати, що аутизм іноді поєднують з додатковими розладами, такими як розумова недостатність, церебральний параліч, дефекти зору та слуху, але не завжди. Аутизм не пов'язаний ані з розумовою відсталістю, ані з винятковими здібностями. Рівень інтелекту в людей із РАС так само індивідуальний, як і в нормотипових. Але також варто зазначити, що хоча деякі люди з аутизмом мають труднощі з навчанням, багато з них мають середній або вище середнього IQ, вони є людьми, які мають багато навичок, які цінують.

На робочому місці набуття трудових навичок є важливою складовою процесу соціалізації та інтеграції осіб зі спектром аутизму в суспільство. Проте здобуття таких навичок є складним завданням для цієї категорії людей, оскільки вони можуть мати проблеми з комунікацією, соціальними навичками та поведінкою. Люди із розладами аутистичного спектра неймовірно послідовні у своїх діях. Будь-яка раптова зміна плану дій може у людини зі спектром аутизму призвести до тотального нерозуміння того, що відбувається, або навіть викликати напади паніки. Для ефективного провадження в робочу атмосферу осіб з аутистичним спектром треба завжди дотримуватися чіткої послідовності. Спочатку – час на те, щоб вона могла освоїтися в новій обстановці, ознайомитися з новим місцем праці. Потім – привітання. Після цього – показуємо наочні матеріали та послідовну розповідь про те, що, як і коли ви будете робити. Говоріть просто і без метафор, це дає більшу ймовірність, що людина з аутистичним спектром вас зрозуміє [6].

Одним із найбільших викликів є брак індивідуалізованого підходу до кожної людини зі спектром аутизму, оскільки вони можуть мати різний рівень розвитку та різні потреби. Тому важливо розробляти індивідуальні плани для кожної людини з вадами розвитку та з розладами аутистичного спектра, беручи до уваги їхні потреби та інтереси. Також потрібно підготувати майбутніх фахівців, які могли б надавати корекційну допомогу та супровід у здобутті трудових навичок. До таких фахівців у профорієнтації та інклюзивного навчання можуть належати асистенти майстра або вчителя, які надають індивідуальну допомогу та підтримку в процесі навчання та розвитку навичок. Асистент майстра/вчителя може допомогти в процесі навчання та здобуття практичних навичок, а також у підтримці комунікації з оточенням на робочому місці. Асистент є особою з фаховою освітою або з досвідом роботи у відповідній галузі, що дає можливість йому/їй допомагати людям з аутизмом у здобутті практичних навичок.

У багатьох країнах, у тім числі в Україні, існують програми та проекти, спрямовані на розвиток трудових навичок у людей з аутизмом.

Одна з таких програм «Мінідрукарня» є соціальним проєктом, створеним для забезпечення зайнятості людей з інвалідністю, зокрема з порушеннями розвитку аутистичного спектра. Ця програма є одним з інноваційних проєктів щодо набуття професійно-трудової діяльності осіб з розладами спектра аутизму, яка запрацювала вперше в Україні під керівництвом професора, доктора психологічних наук, завідувача кафедри спеціальної освіти факультету педагогічної освіти Катерини Островської, професора, доктора технічних наук Ігоря Островського та ГО «Справа Кольпінга в Україні» м. Львова, де набувають професійно-трудові навички, а саме:

- складання, пакування, компоновання, сортування та інші повторювані дії в повільному темпі в процесі виробництва;
- відповідальне ставлення до своїх обов'язків;
- формування книжки;
- складання сторінок;
- ламінування сторінок;
- копіювання, сканування;
- праця з програмою за комп'ютером.

Учасників програми навчають виготовляти друковані матеріали, у тім числі візитівки, листівки та інші матеріали. Проєкт «Мінідрукарня» дає можливість підвищити самооцінку та соціальну адаптацію учасників та забезпечити їх інтеграцію в суспільство. Супровід осіб з порушеннями розвитку та аутистичного спектра виконують студенти Львівського національного університету імені Івана Франка факультету педагогічної освіти, кафедри спеціальної освіти, майбутні фахівці за кваліфікацією спеціальний психолог.

Центр денного перебування «Справа Кольпінга в Україні» є соціальним проєктом, створеним з метою надання різноманітної підтримки людям з порушеннями розвитку та аутистичного спектра і їх родинам. У центрі проводять заняття та тренінги з підтримки розвитку особистості, соціальної та комунікаційної компетенцій. Також відвідувачі можуть скористатися консультаціями фахівців та психологічною підтримкою.

Обидва проєкти є важливими для соціальної адаптації людей з інвалідністю та аутистичного спектра, допомагають їм знайти місце в суспільстві і дати можливість себе віднайти та реалізувати індивідуальні можливості.

Крім програми «Мінідрукарня» та Центру денного перебування, варто зазначити про декілька інших програм та методів в Україні, спрямованих на здобуття соціально-трудових навичок осіб з аутизмом, це:

1. АВА (англ. *Applied Behavior Analysis*). Поведінкова терапія є однією з найефективніших форм терапії для осіб зі спектром аутизму. Вона ґрунтується на дослідженнях про поведінку та навчання і має на меті зміну

поведінки, що відображається в покращенні функціонування осіб з аутизмом. Одним з ефективних методів розвитку соціальних навичок у осіб з аутизмом є застосування поведінкової терапії, що передбачає використання різноманітних технік і прийомів для формування певних соціальних навичок.

2. PEERS (англ. *Program for the Education and Enrichment of Relational Skills*) – це програма для тренування соціальних навичок для дітей та підлітків віком від 11-ти до 18-ти років з аутизмом та іншими порушеннями розвитку. Вона розроблена на основі наукових досліджень та заснована на концепції соціальних взаємодій. PEERS складається з 14-ти тижневих сесій, що проводяться в груповому форматі, кожна тривалістю до двох годин. Програма містить вправи та рольові ігри, які навчають дітей і підлітків соціальним навичкам, таким як ініціювання та підтримання дружби, спілкування з ровесниками, вирішення конфліктів та розуміння невербальної мови тіла.

3. TEACCH (англ. *Treatment and Education for Autistic and related Communication handicapped Children* – терапія і навчання аутистичних дітей та комунікативними порушеннями) – це комплексна програма допомоги людям з аутистичними порушеннями, спрямована на досягнення ними максимально високого ступеня самостійності та інтеграції у суспільство. Підтримку й допомогу виконують у сферах, які особливо значущі для самостійного та наповненого сенсом життя: комунікації, соціально-практичних навичок, трудової діяльності, поведінки у вільний час.

Програму TEACCH створено в кінці 70-х років минулого століття на базі результатів дослідницьких проєктів професора психіатрії та психології Еріка Шоплера (Eric Schopler) у співпраці з фахівцями університетів, об'єднанням батьків і державними установами. TEACCH – це державна програма у штаті Північна Кароліна (США), пізніше вплив її розповсюдили по всьому світу. Програма є сукупністю вправ і рекомендацій, які охоплюють важливі сфери розвитку, а саме – імітацію, сприймання, загальну моторику, дрібну моторику, координацію руки й ока, пізнавальну діяльність, мовлення, самообслуговування, соціальні стосунки [7].

Ці програми можуть бути корисними для розвитку трудових навичок та підготовки для осіб зі спектром аутизму до працевлаштування та бути невід'ємною частиною в суспільстві. Здобуття трудових навичок є дуже важливим, оскільки робоча інтеграція має значний вплив на якість життя людей з аутизмом.

Проте сьогодні надалі залишається важливим вирішення питання допомоги учням та особам з обмеженими можливостями, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, вести повноцінне життя в умовах, які забезпечують їх гідність, сприяють усебічному розвитку, формують почуття впевненості в собі, створюючи передумови для активної участі в житті суспільства [8].

Висновок. У здобутті трудових навичок осіб з аутистичним спектром, головню, відіграє соціально-комунікативна складова та соціальна адаптація, оскільки особи з аутистичним спектром найчастіше відчують труднощі із налагодженням комунікативної взаємодії між людьми та з навколишнім середовищем. Уже значною мірою є відповідний інструментарій та методики роботи із особами аутистичного спектра. Робота спеціальних психологів у цій сфері лише перебуває у стадії збагачення та систематизації відповідного досвіду. У руслі окресленої проблеми вагомим є вивчення зарубіжного досвіду роботи з особами із РАС, адаптація зарубіжного досвіду до реалій в Україні, розробка власних індивідуальних програм і методик для осіб із аутистичним спектром.

1. Центр громадського здоров'я МОЗ України. Інтернет видання. Київ, 2023. <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/neinfekciyni-zakhvoryuvannya/inshi-neinfekciyni-zakhvoryuvannya/autizm>
2. *Леуцук Г.* Social work with children with autism spectrum disorders: communicative aspect // *Social Work and Education*. 2016. Vol. 3, No. 2. С. 26–33. <https://op.ua/ru/pedclass/naukova-stattya/socialna-robotaz-ditmi-iz-rozladami-autichnogo-spektru-komunikativniy-aspekt>
3. *Островський І. П., Герцюк Д. Д., Равчина Т. В., Островська К. О., Слободян С. З.* Професійна зайнятість людей з важким ступенем розвитку у захищених майстернях: навч. посібник. Львів: Тріада Плюс, 2018. 48 с.
4. *Степула А.* Інтернет видання. The Village–Ukraine. Київ, 2023. <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/health-knowledge/317359-autizm-yak-tse-pratsyue>
5. *Іванченко А. С.* Психолого-педагогічні технології роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра. Інтернет видання 2023. <http://ddpu.edu.ua:9090/moodle/course/view.php?id=465>
6. *Островська К. О.* Засади психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизму. Львів: Друкарня «Справа Кольпінга в Україні», 2019, 390 с.
7. *Скрипник Т. В.* Феноменологія аутизму. Монгорафія. Київ: Фенікс, 2010. С. 115–125.
8. *Корнят В. С., Островський І. П., Островська К. О., Слободян С. З.* Професійне навчання осіб з особливими освітніми потребами: проблема та перспективи змін // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. Серія: педагогічні науки. № 1(58). 2019. С. 30–35 http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=NPO_2019_1_7

References

1. *Tsentr hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy*. (2023). Internet vydannia. Kyiv. <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/neinfekciyni-zakhvoryuvannya/inshi-neinfekciyni-zakhvoryuvannya/autizm>
2. Leshchuk, H. (2016). Social work with children with autism spectrum disorders: communicative aspect, *Social Work and Education*. (3), 2, 26–33. <https://op.ua/ru/pedclass/naukova-stattya/socialna-robota-z-ditmi-iz-rozladami-autichnogo-spektru-komunikativniy-aspekt>
3. Ostrovskiy, I. P., Hertsiuk, D. D., Ravchyna, T. V. et al. (2018). *Profesiina zainiatist liudei z vazhkym stupenem rozvytku u zakhyshchennii maisterni*: – navch. posibnyk. Lviv : Triada Plus, 48 s.
4. Stepula, A. (2023). Internet vydannia: *The Village-Ukraina*. Kyiv. <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/health-knowledge/317359-autizm-yak-tse-pratsyue>
5. Ivanenko, A. S. (2023). *Psykhologo–pedagogichni tekhnologii roboty z ditmy z rozladamy autystychnoho spektra*. <http://ddpu.edu.ua:9090/moodle/course/view.php?id=465>
6. Ostrovska, K. O. (2019). *Zasady kompleksnoi psykhologo–pedagogichnoi dopomohy ditiam z autyzmu*. Lviv : Drukarnia «Spravy Kolpinha v Ukraini», 390 s.
7. Skrypnyk, T. V. (2010). *Fenomenolohiia autyzmu* : monohrafiia. Kyiv: Feniks, 115–125.
8. Korniat, V. S., Ostrovskiy, I. P., Ostrovska, K. O., Slobodian, S. Z. (2019). Profesiine navchannia osib z osoblyvymy osvithnimy potrebamy: problema ta perspektyvy zmin. *Neperevna profesiina osvita: teoriia i praktyka* (seriia: pedagogichni nauky), 1(58), 2019, 30–35. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=NPO_2019_1_7

Стаття: надійшла до редколегії 29.04.2023

доопрацьована 02.05.2023

прийнята до друку 12.05.2023

**ACQUIRING LABOR SKILLS FOR INDIVIDUALS
WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS****Sviatoslav Slobodian**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005
svyatoslav.slobodyan@lnu.edu.ua*

The article reveals the specifics of social adaptation and acquisition of labor skills by individuals with Autism Spectrum Disorders (ASD). It is noted that the formation of social and labor skills in individuals with autism spectrum is primarily a socio-pedagogical and psychological problem that requires practical investigation and solution. It is noted that Autism Spectrum Disorders (ASD) are associated with impaired brain functioning, resulting in a lack or limitation in social communication and problems with expressing emotional states as well as at the level of thinking and reflection. The article outlines the peculiarities and forms of communication of individuals with autism spectrum disorder. It presents programs and methods aimed at improving and developing the social and communicative interaction of individuals with autism spectrum disorders. It is noted that the training of a specialist assistant of a teacher/master, with respect to the support of individuals with autism spectrum, should include several aspects: theoretical knowledge of autism; knowledge of diagnostic tools; psychological and pedagogical skills; ability to adapt the environment to the individual needs of a person with autism spectrum; adaptation of educational and developmental methods and programs to the individual characteristics of a person with autism spectrum. The article reveals the peculiarities of social communication, its importance for the development and acquisition of labor skills by individuals with autism spectrum disorders. It is noted that the work with the autistic spectrum individuals is a complex cooperation that involves various specialists (special psychologists, special teachers, social workers) whose work is aimed at achieving positive dynamics in the development of a person with autism spectrum, and their socialization and subsequent acquisition of work skills.

Keywords: Programs and methods of work with people with Autism Spectrum Disorders, support, assistant master/teacher, communication, adaptation, social interaction, labor skills.